

АНТРОПОНИМИКА

А. П. Чучвара

УДК 811.161.2'373.23

НЕОФІЦІЙНИЙ ІМЕННИК СІМ'Ї: ЛЕКСИЧНІ ОЗНАКИ

Реферат. У статті проаналізовано неофіційний іменник сім'ї школяра. Матеріал для дослідження – індивідуальні прізвиська брата, сестри, матері та батька респондентів – отримано шляхом опитування учнів Львівщини. Розкрито лексичні особливості антропонімів, систематизовано їх групи, підгрупи. У результаті опитування зроблено висновок про те, що лексична база прізвиськ представлена відапелятивними та відонімними назвами.

Ключові слова: прізвисько, номінація, мотивація, онім, апелятив, сім'я.

Сім'я як мала соціальна група закладає культурні і поведінкові норми індивіда, включає його в певну систему ролей за допомогою комунікації між чоловіком та жінкою, батьками та дітьми, братами та сестрами. Вербальні та невербальні аспекти сімейно-побутової взаємодії уже розглянули у своїх працях С. Баранова, А. Бігарі, О. Гридасова, О. Зверева, В. Козлова, З. Нікуліна, О. Проценко, Л. Солощук та ін. [1; 2; 7-9; 15-18]. Однак роль неофіційного іменника в сімейній комунікації все ще малодосліджена проблема.

За об'єкт аналізу обираємо індивідуальні прізвиська брата, сестри, матері, батька. Предметом опису послужили лексичні особливості зібраних шляхом анкетування антропонімів. Новизна дослідження полягає в тому, що в роботі проаналізовано недосліджену раніше лексичну базу неофіційного іменника.

Щоб з'ясувати, які прізвиська використовуються на позначення членів сім'ї, ми провели опитування учнів 9-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів Львівщини. Інформантами стали школярі сільських, селищних та міських шкіл Буського, Городоцького, Жовківського, Золочівського, Кам'янка-Бузького, Пустомитівського, Радехівського, Сокальського районів Львівської області. З відповідей 2000 респондентів на одне із запитань анкети: "Чи знаєте Ви, яке прізвисько має (або мав) у школі Ваш брат/сестра, а колись мама/тато" ми отримали приблизно 600 прізвиськ. Серед них – прізвиська брата (256), сестри (206), матері (78) та батька (62).

В українській ономастиці немає єдиного підходу до класифікації неофіційних найменувань. Мовознавці, а саме: Н. Бренер, О. Вербовецька, Л. Кравченко, О. Михальчук, М. Наливайко та ін. – неодноразово зверталися до дослідження процесу формування неофіційної системи іменування, розкриваючи лексико-семантичну базу антропонімів; виокремлюючи різні класи лексичних одиниць, як власних, так і загальних, які лежать в основі прізвиськ; аналізуючи структурно-семантичні особливості неофіційних найменувань відонімного та відапелятивного походження; описуючи прізвиська, пов'язані з антропонімами, топонімами, ергонімами, прагматонімами, хремотонімами, зоонімами [3-6; 10-14].

Аналіз лексичної бази неофіційних антропонімів передбачає встановлення зв'язку між прізвиськом і його денотатом. Ілюстративний матеріал засвідчує, що лексичну базу прізвиськ на позначення брата, сестри, матері, батька формують відапелятивні та відонімні назви. Відапелятивні прізвиська, як правило, актуалізують семантичні ознаки вихідного апелятива. Відонімні ж з'являються внаслідок перенесення власної назви з реалії, предмета, особи на іншу особу за допомогою найрізноманітніших асоціацій ме-

тафоричного чи метонімічного характеру. Так, прізвисько вербалізує процес мислення людини у стислій номінативній одиниці.

1. Відапелятивна група прізвиськ

Ця група об'єднує підгрупи неофіційних найменувань, основою виникнення яких є назви тварин, предметів, професій, космічних тіл, атмосферних явищ, кольорів, рослин, овочів/фруктів, продуктів харчування, частин тіла людини, прізвиська, які вказують й на національну належність особи, її посаду та звання.

1. 1. Найчисленнішу підгрупу відапелативних назв складають *прізвиська-характеристики осіб*. Номінатори звертають увагу на різні властивості людини, визначають її істотні, характерні ознаки за допомогою таких апелативів, як: *Базікало, Бігун, Вар'ят, Великан, Висока нота, Гицха, Гомосаїнг, Енерджайзер, Заучка (2), Золотко, Красунечка, Красуня (2), Ламайстер, Лейба (неохайна), Лейзі, Лунатик, Неседючка, Майстер, Майстер на всі руки, Малалетка, Малиш, Малавка (2), Малютка, Манюня, Муся, Найкращий друг, Оптиміст, Партизан, Позитивчик, Розумник, Розумниця, Роботяца, Рукодільниця, Силач, Свистун, Св'ятий, Скромняга, Соня (2), Сухарєбрик, Тихоня (2), Холерик, Чемпіон, Шістьорка, Щасливиця, Безбашна, Весела, Вушній, Груба, Грубий (3), Довгий (3), Крашений, Крутий, Кучерява, Кучерявий, Лисий, Мала (2), Маленька (3), Маленький, Малий (4), Миттева, Патлатий, Смішний, Старенький, Старий, Тихенька*.

Як правило, такі прізвиська мають прозору мотивацію. Наприклад, назва *Красуня*, мотивована значенням апелатива, позначає вродливу дівчину, жінку; *Розумниця* – мудру і знаючу; *Смішний* – веселу, схильну до жартів людину.

1. 2. *Назви тварин*. Продуктивним джерелом виникнення найменувань у сім'ї школяра є й апелативи, на зразок: *Баран (2), Бджілка, Бджола, Бик, Білка, Білочка, Бугай, Ворона, Гедзь, Динозавр, Жерафка, Жук, Зайка, Зайчик (4), Зайчиха, Зозуля, Кабан (2), Кабанчик, Карась, Качур, Киць, Кінь (2), Кобра, Коза, Лисиця, Лось, Метелик (2), Мишка, Муха, Ослік, Пац'є, Павлін, Піто (Півень), Птічка, Пудель, Риба, Таранка, Сова (4), Тхір, Хрущ (2), Циклоп, Чебурашка (2), Щур (2)* тощо.

Близькими до індивідуальних прізвиськ, мотивованих назвами тварин, є й апелативні звертання *котик, зайка, киця* і т. ін., які не ідентифікують особу, не несуть ніякої додаткової інформації про носія, а лише виражають пестливі відношення у вузькому колі спілкування [5, с. 114-119]. Їх перехід у прізвиська детермінований можливістю виконувати функцію ідентифікації особи в колективі.

Зібраний нами матеріал, представляючи назви тварин, характеризує внутрішні та зовнішні особливості носіїв прізвиськ. Так, ім'я *Зайчик*, утворене від зменшено-пестливого апелатива,

позначає веселу, рухливу людину, *Бджілка* – працювиту, *Баран* – вперту, непоступливу, а *Жерафка* – високу на зріст тощо. Такі прізвиська розкривають асоціативне мислення школярів, їхню здатність бачити спільне між ознаками, звичками, фізичними особливостями тварини і людини. Отже, метафоризація, метонімізація чи символізація образу тварини стає вагомою причиною появи неофіційних найменувань.

1. 3. *Назви окремих предметів*, конкретних матеріальних явищ, що сприймаються органами чуття, як-от: *Барабан, Бомба, Болт, Вертоліт, Гітара, Дишлик, Кнопка (3), Кнопочка, Макітра, Мушля, Патрон, Радейко, Рейса, Сірник, Скакалка, Сопілка, Спічка, Флешка (7), Цвяшок, Шпапочок, Шило*.

Прізвиська розкривають компетенцію, рівень розуміння людиною лексичного значення апелатива, вміння асоціативно використати назву предмета для найменування. Так, прізвисько *Барабан*, утворене від апелатива *барабан* (ударний музичний інструмент), позначає людину, яка багато говорить, “барабанить”; ім'я *Гітара* підкреслює, що носій полюбить музику; найменування *Мушля* вказує на людину, яка колекціонує подібні предмети.

1. 4. *Назви професій*, роду занять, трудової діяльності: *Баларина, Боксер, Ботанік (2), Водолас, Доктор, Дяк, Каратистка, Комісар, Льотчик, Матрос, Танцор (2), Танцюрист, Футболіст (2), DJ (3)*. Для прикладу, прізвисько *Архітектор* називає людину, яка навчається на архітектурному факультеті; найменування *Прокурор* підкреслює, що носій мріє стати працівником органів прокуратури; ім'я ж *Танцюрист* позначає носія, який вміє та любить танцювати.

1. 5. *Загальні назви небесних, космічних тіл, атмосферних явищ*. Серед назв: *Веселка, Зірочка, Зоряка, Метеорит, Сніжинка, Сонечко (8), Сонце*. Прізвисько *Сонечко*, утворене від зменшено-пестливої форми апелатива, позначає привітну людину; ім'я *Сонце* підкреслює доброту жінки-матері; назва *Сніжинка* позначає тендітну людину.

1. 6. *Назви кольорів*. Лексеми, денотативним значенням яких є ознака кольору, зумовили появу таких прізвиськ, як: *Білий, Бєлий, Білий, Рижий (4), Сєвенький, Червона, Чорна, Чорненька, Чорний (2)* тощо. Наприклад, назви *Білий, Рижий, Чорний* та ін. позначають людей за кольором їх волосся.

1. 7. *Назви на позначення національної приналежності* людини, роду, народу, народності, нації: *Італьянець, Грузин, Гуцол, Циган, Чех, Японєць* тощо. Логічно, що прізвисько *Грузин* позначає носія, вигляд якого відповідає уявленню називача про зовнішність людей цієї національності, ім'я *Японєць* вказує на бойового хлопця, а *Гуцол* – на веселого, безтурботного.

1. 8. Назви на позначення продуктів харчування: Бублик (2), Булочка, Вафелька, Канапочка, Катлетка, Ковбаса, Конфетка, Оливка, Пампушок, Рогалик. Наприклад, прізвисько Вафелька вказує на дівчину, яка любила їсти солодощі.

1. 9. Назви рослин: Берізка, Гарбуз, Квітка (2), Квіточка (4), Троянда та ін. Так, ім'я Щавка позначає шалену, нерозсудливу дівчину.

1. 10. Назви осіб за посадою, званням: Бос, Гетьман, Козак, Король, Куркуль, Принцеса, Цар. Прізвисько Куркуль позначає багату і жадібну людину.

1. 11. Назви овочів/фруктів: Гарбузик, Капустка, Клубничка, Овоч, Цибуля. Прізвисько Цибуля позначає людину, яка не любить їсти цю городню рослину.

1. 12. Назви частин тіла людини: Кулак, Зуб тощо. Наприклад, перше найменування Кулак підкреслює, що хлопець любить битися.

2. Відомі група прізвиськ

Вона об'єднує підгрупи неофіційних найменувань, основою виникнення яких є власні імена людей, клички тварин, назви товарних знаків, позначення будь-яких просторів земної поверхні.

2. 1. Відантропонімна підгрупа прізвиськ, утворених від особових імен, прізвиськ людей, найменувань героїв кінофільмів, мультфільмів тощо. Найчастіше прізвиська цієї підгрупи утворені:

- від імені носія. Наприклад, прізвисько Верка утворене від імені Вероніка, Вірусенинка – Віра, Галка – Галина, Жустік – Юстина, Катюха – Катерина, Ксюха – Оксана, Льольо – Лілія, Настюха – Анастасія, Окса – Оксана, Сніжок – Сніжана, Соля, Соломка – Соломія, Сонька – Софія, Христуся – Христина, Юлентус – Юлія, Андромед – Андрій, Валерік – Валерій, Ванюшка – Іван, Вітьок – Віталій, Волік – Володимир, Воха – Володимир, Ігарек – Ігор, Ітка – Віталік, Рока – Роман, Ромік – Роман, Сава – Ярослав, Саня – Олександр, Сливка – Славік, Юрік – Юрій, Ярік – Ярослав, Алех – Олег;

- від прізвиська носія. Ім'я Бабійчучка утворене від прізвиська Бабійчук, Батючка – Батюк, Бенисія – Бень, Беця – Беріска, Бучо – Бучковський, Вишня – Вишневська, Вовчик – Вовк, Вовчиха – Вовк, Зозулька – Зозуля, Калина – Калиновський, Коза – Козина, Мала – Малай, Маринюкова – Маринюк, Жук – Жуковець, Льова – Левицький, Мурік – Муратов, Родичка – Родич, Синичка – Синицький, Фадик – Фадєєв, Феданцю – Федан, Фединка – Федина, Хом'як – Хоміць, Хом'ячиха – Хоміць, Зелений – Зеленко;

- від найменувань героїв кінофільмів, мультфільмів. Назви: Бонд, Букіна, Володя, Гарі Поттер, Гукс, Маргоша, Рокі Бальбуа, Светачька, Термінатор (4), Барбі, Масяня, Павук (2). Прізвисько Гарі Поттер утворене від антропоніма, власної назви героя кінофільму, для номінації

хлопця, який носить окуляри; найменування Бонд позначає дівчину, яка любить брати участь у бійках; прізвисько Маргоша утворене з метою номінації дівчини, яка має схожу з героїнею телесеріалу зовнішність, зачіску;

- від найменувань спортсменів, футболістів: Бехам, Буфон, Денді, Джерард, Карлос, Роналдо, Шумахер. Прізвиська використані для іменування носіїв, які займаються спортом, захоплюються грою у футбол;

- від імен героїв казок: Дюймовочка, Золушка, Колобок (3), Хвеська тощо. Прізвисько Хвеська, утворене від власного іменування героїні казки, позначає балакучу людину, ім'я Дюймовочка вказує на тендітну, ніжну дівчину, а назва Колобок номінує невисоку на зріст людину, яку асоціюють з казковим персонажем;

- від найменувань співаків, музикантів: Елвіс, Піна (репер), Рікі Мартін тощо.

Серед виокремлених відантропонімих назв найпродуктивнішими є прізвиська, утворені від прізвиськ та власних імен людей. Трапляється, що найменування виникають на основі подвійної номінації. Антропоніми втрачають первинну номінаційну функцію і несуть додаткове смислове навантаження [13, с. 166]. При наявності в учня певних неординарних умінь, вчинків, зовнішньої чи внутрішньої схожості з акторами, знаменитостями телепередач, естради, літератури тощо, мотивацією його прізвиська стає ім'я, прізвисько чи професійний псевдонім людини, яку він нагадує.

Найменування вказують і на культурно-інформаційний простір зацікавлень, для прикладу, спортивні вміння найчастіше отримують оцінку серед підлітків за допомогою загальновідомих та поціновуваних молоддю найменувань спортсменів.

2. 2. Відзоонімна підгрупа прізвиськ мотивована кличками тварин. Зібрані прізвиська, утворені від назв героїв кіно, мультфільмів, домашніх тварин: Джек, Кінгконг, Мейсон, Мікуся (Мікі-Маус), П'ятачок, Тірекс, Цина, Чип, Мурзік – стають основою асоціацій з певними рисами денотата. Так, прізвисько Кінгконг походить від телевізійного найменування горили, людиноподібної мавпи, і вживається для номінації фізично сильної людини, а прізвисько Мейсон, утворене від власної назви свині, комедійного персонажа сучасного телефірму, вказує на смішну людину.

2. 3. Відпрагматонімна підгрупа прізвиськ мотивована назвами сортів, марок, товарних знаків тощо. Серед назв – неофіційні найменування Дюрасел (2), Живчик, Іриска, Чуна-чупс, М&М'с. Наприклад, прізвисько Дюрасел, утворене від назви ТМ батарейок DURACELL, позначає активну, витривалу людину; ім'я Іриска виникло від власної назви цукерок, вказує на людину, яка полюбляє їсти такі цукерки. Усі запропоновані школярами назви легко виявити в контексті сучасної реклами.

2. 4. *Відтопонімна підгрупа прізвиськ* мотивована назвами місцевості, регіону, міста, селища, гірського масиву, пустелі, будь-якої частини поверхні Землі. Наприклад, назви: *Волинська, Іра бартків, Майданська, China*. Прізвисько *Волинська*, утворене від топоніма Волинь, позначає людину, яка пов'язана з конкретною територією; найменування *Іра бартків* виникло на базі топоніма для номінації дівчини, яка вийшла із села Бартків. Незначна кількість назв цієї підгрупи вказує на непродуктивність відтопонімної лексики при творенні прізвиськ школярів.

Трапляються приклади і з подвійною мотивацією. Прізвисько *Коза*, утворене від антропоніма, прізвища дівчини, і від загальної назви тварини *коза*. Ім'я *Білочка*, мотивоване, як зазначено в анкеті, і прізвиськом *Білецька*, і загальною назвою тварини – *білочка*, позначає дівчину, яка носить куртку білого кольору. Прізвисько *Вікуся* виникає від імені власниці *Вікторія*, а також від імені героїні телесеріалу (мовляв, носій прізвиська схожий з героїнею улюбленого кіно) тощо.

Анкетування виявляє, що мотиви виникнення прізвиськ часто невідомі інформантам. Можливо, причиною їх появи був якийсь випадок з минулого, який вже втратив свою актуальність. Прізвиська, які школярі не пояснили: *Салька, Суслик, Притула, Хатіко, Ляхович, Крисюк, Миша, Мальок, Кім, Бем, Фіняша, Тоні, Гусь, Чіта, Белка, Теразіні, Карбон, Екс, Льоба, Піткін, Лепік, Васо,*

Канзьола, Бака, Чуча, Магнолія, Морган, Сейка, Плячок, Жид, Мер, Чіко, Квасниць, Franz, Електронік, Муха, Зозулька.

Висновки. Лексичну базу неофіційного іменника сім'ї становлять відапелятивні та відонімні групи прізвиськ. Відапелятивна група прізвиськ кількісно переважає групу відонімних дериватів. Відапелятивні підгрупи антропонімів моделюють багатопланову характеристику осіб за допомогою загальних назв різних тематичних розрядів. Істотна ознака денотата стає причиною виникнення прізвиська. Уявлення мовців про рослини, тварини, предмети матеріального чи духовного світу, їх значення в житті людини стають причиною перенесення назви з певної реалії, явища, процесу на денотата.

Відонімна група прізвиськ представлена відантропонімною, відзоонімною, відпрагматонімною та відтопонімною підгрупами назв. Відантропонімна підгрупа прізвиськ є найпродуктивнішою у межах відонімних дериватів. Відіменні, відпрізвищеві прізвиська, а головне найменування за іменами відомих людей відображають характерні риси найменованих осіб, сприйняття їх іншими членами соціогрупи, умови життя, традиції об'єднання колективу.

Перспективу дослідження вбачаємо у розкритті ролі та функцій неофіційного іменника у щоденній сімейно-побутовій комунікації сучасної сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранова С., Проценко О. Утішання в парентальному дискурсі / С. Баранова, О. Проценко // Вісник Житомирського державного університету. – Серія: Філологічні науки. – 2010. – Вип. 49. – С. 126-129.
2. Бігарі А. Дискурс сучасної англomовної сім'ї. : Автореф. дис... канд. філол. наук / А. Бігарі. – К., 2006. – 18 с.
3. Бренер Н. Відпрізвищеві прізвиська-асоціати Луганщини / Н. Бренер // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. – Серія: Мовознавство 2. – Тернопіль, 2003. – С. 18-21.
4. Вербовацька О. Неофіційні іменування жителів сучасного села (на матеріалі антропонімії сіл Великий та Малий Говилів Тербовлянського району Тернопільської області) / О. Вербовацька // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. – Серія: Мовознавство 2. – Тернопіль, 2003. – С. 28-32.
5. Вербовацька О. Індивідуальні прізвиська Тернопільщини, мотивовані назвами тварин / О. Вербовацька // Слов'янська філологія: Науковий Вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2007. – Вип. 354-355. – С. 114-119.
6. Вербовацька О. Відпрізвищеві прізвиська жителів Тернопільщини / О. Вербовацька // *Studia Slavakistica*. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка: зб. наук. ст. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 109-117.
7. Гридасова О. Способи вербальної об'єктивізації стереотипних ролей дружини в англomовному сімейному конфліктному дискурсі / О. Гридасова // Вісник Житомирського державного університету. – Серія: Філологічні науки. – 2010. – Вип. 45. – С. 148-151.
8. Зверева О. Вербальні та невербальні прояви домінуючого статусу старшого сиблінгу / О. Зверева // Вісник СумДУ. – Серія: Філологія. – 2008. – № 1. – С. 25-29.
9. Козлова В. Засоби вираження категорії оцінки в умовах статусної асиметрії в англomовному парентальному діалогічному дискурсі / В. Козлова // Вісник ХНУ. Дискурсологія і лінгвістика тексту. – 2009. – № 848. – С. 117-121.
10. Кравченко Л. О. Сучасні прізвиська Полтавщини / Л. О. Кравченко // *Studia Slavakistica*. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка: зб. наук. ст. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 150-158.

11. Кравченко Л. О. Сучасні індивідуальні та вуличні прізвиська як частина українського антропонімікону / Л. О. Кравченко // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – Вип. 22. – 2009. – С. 160-170.
12. Михальчук О. Особливості формування сучасних українських прізвиськ / О. Михальчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Зб. наук. пр. Слов'янська філологія. – Чернівці, 2007. – Вип. 356-359. – С. 325-328.
13. Михальчук О. Сучасні українські прізвиська: відонімні деривати / О. Михальчук // *Studia Slavica*. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка: зб. наук. ст. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 163-168.
14. Наливайко М. Сучасні прізвиська Верхньої Наддністрянщини / М. Наливайко // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. – Серія: Мовознавство 2. – Тернопіль, 2003. – С. 54-57.
15. Никулина З. П. О деривационных отношениях в группе “прозвища семьи” / З. П. Никулина // Ономастическое и диалектическое словообразование Алтая. – Барнаул, 1985. – С. 76-81.
16. Проценко О. Особливості матримоніального діалогічного дискурсу / О. Проценко // Наукові записки. Серія: філологічні науки. – Кіровоград, 2009. – Випуск 81 (3). – С. 413-417.
17. Проценко О. Реалізація відвертості в дискурсі сімейного спілкування [Електронний ресурс] / О. Проценко. – Доступно з: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/2485-4/06/2011>.
18. Солощук Л. Невербальні аспекти матримоніального діалогічного дискурсу / Л. Солощук // Вісник СумДУ. Серія: Філологія. – 2008. – № 1. – С. 96-104.

Чучвара А. П.

ПРОЗВИЩА СЕМЬИ: ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье проанализированы прозвища семьи школьника. Материал исследования – индивидуальные прозвища брата, сестры, матери и отца респондентов – получен методом анкетирования школьников Львовской области. Рассмотрены лексические особенности антропонимов, систематизированы их группы, подгруппы. В результате опроса сделан вывод о том, что лексическая база прозвищ представлена отапельятивными и отонимными названиями («Λογος ὀνομαστικῆ», № 4, 2012, с. 14-18).

Ключевые слова: прозвище, номинация, мотивация, оним, апелятив, семья.

Chuchvara A. P.

NICKNAMES IN THE FAMILY: LEXICAL FEATURES

The article analyses nicknames in the pupil's family. The material for investigation, individual nicknames of a respondent's brother, sister, mother and father were obtained by interviewing the pupils in Lviv region. Lexical features of anthroponyms were disclosed and their groups, subgroups were systematized. On the basis of the opinion poll it has been concluded that the lexical basis of nicknames is represented by names that derive from common and personal names («Λογος ὀνομαστικῆ», № 4, 2012, с. 14-18).

Key words: nickname, nomination, motivation, personal name, common name, family.